

Najadfontänen (36)

UR ROMS FÖRFLUTNA EN KOMPLETT GUIDE TILL ROMS FONTÄNER

av Rolf Johansson

Tidig morgon. Den bästa tiden att flanera i Rom. Trafikljudet är dämpat och andra ljud tar över. Alldeles påtagligt är ljudet från fontänerna, framförallt från de stora uppvisningsfontänerna. Vattenbruset hörs flera kvarter. En uppvisningsfontän – *mostra* – är en särskilt pampig fontän och den första en akvedukt betjäna innan vattnet fördelas vidare.

Rinnande vatten och historia är två aspekter av förflutenhet. Vatten som flyter representerar förändring, tidens gång. Naturfilosofen Herakleitos var besatt av förändringens problem; att allt med tiden blir något annat. Han sa, ”Man kan inte två gånger stiga ner i samma flod”.

I Rom är beständighet och förändring påtagligt närvarande – överallt och hela tiden. Rom präglas av kombinationen historisk kontinuitet och nyskapande genom återbruk av gamla strukturer och fragment. Det förflutna bäddas in i nuet.

Den grundläggande principen i Roms äldre vattenförsörjningssystem är att vattnet flödar kontinuerligt från källorna i bergen genom självfall ner till staden. Där faller eller strålar det ur fontäner och rinner genom vattenposter. Det finns inga pumpar. Det finns heller inga kranar att stänga av med. Vattnet hejdas aldrig till stillastående i rör eller reservoarer. Den eviga staden har sedan antiken genomströmmats av källvatten.

En *mostra* är mer än en fontän; den är också distributionscentral för vattnet. Från *mostre* fördelas vattnet ut till andra fontäner. Vattnet från olika källor blandas inte. Varje akvedukt är ett separat system med sin egen uppvisningsfontän. Källornas olika vatten-kvalitet kan urskiljas tills vattnet sammanblandas i avloppssystemet. Vattnet från akvedukten *Acqua Vergine Antica* ansågs särskilt bra att koka grönsaker i av de gamla romarna och i modern tid hävdade den engelska kolonin i Rom att det också var det bästa tevattnet.

Under antiken byggdes elva akvedukter. Den första, *Aqua Appia*, var nästan helt underjordisk och togs i bruk drygt trehundra år före år noll. Den sista konstruerades 540 år senare. Vid tiden för goternas första härjning av Rom i början av fyrahundra-talet – *Aqua Appia* hade då sju hundra år på nacken – försörjde de elva akvedukterna tillsammans drygt tolvhundra offentliga fontäner och nästan tusen offentliga bad, varav elva stora termer, och därtill hantverkare och en del bostadshus. Moderna uppskattningar av den volym vatten som akvedukterna levererade är närmare en kubikmeter om dygnet per invånare och det levde drygt en miljon människor i Rom under Augustus tid.

Akvedukterna förföll under medeltiden till följd av belägringar och i takt med att Rom avfolkades. När påvarna flyttade tillbaka till Rom från Avignon i början av 1400-talet, blev det nödvändigt att sätta vatten-systemet i stånd igen för att försörja den återvändande befolkningen. Det dröjde ända till 1930-talet innan Rom återigen var en miljonstad.

Kunskapen om de antika akvedukterna finns samlad i ett manuskript, *De aquis*, som hittades i klostret *Monte Cassino* i slutet av fjortonhundratjugotalet. Det skrevs under det första århundradet av *Sextus Julius Frontinus*. Han var över sextio år när han tillträdde tjänsten som chef för Roms vattenverk, men synnerligen energisk. Han satte sig grundligt in

Pantheonfontänen (3)

i förhållandena och hans manuskript innehåller en utförlig beskrivning av akvedukterna: deras konstruktion, underhåll, organisation och juridik.

Med hjälp av *De aquis* kunde renässansens vatteningenjörer och arkitekter förstå det antika systemet och rekonstruera det.

Den första akvedukt som rekonstruerades vid 1400-talets slut var *Aqua Virgo* som byggts några decennier före Kristi födelse. Akvedukten överlevde barbarernas härjningar och var fortfarande i drift under medeltiden, om än med starkt nedsatt kapacitet till följd av skador och bristande underhåll. Efter rekonstruktionen fick den heta *Acqua Vergine Antica*. Uppvisningsfontänen den fick under renässansen ersattes senare av den senbarocka *Fontana di Trevi* som stod färdig 1762. I mitten av fontänens triumfbågemotiv surfar Oceanen på ett snäckskal. Han flankeras på vänstra sidan av Överflödet och en relief av Agrippa som lät bygga *Aqua Virgo*. På den högra sidan finns Hälсан och en relief av den flicka som

enligt legenden upptäckte vattnets källa. Förutom *Fontana di Trevi* matar akvedukten ytterligare några av Roms vackraste fontäner. Dit hör skjöldpaddsfontänen på *Piazza Mattei*, Pantheonfontänen och *la Baraccia* – den gamla båten – nedanför spanska trappan.

Nästa akvedukt som rekonstruerades var den antika *Aqua Alexandrina* som fick namnet *Acqua Felice* när den togs i drift igen 1589. Uppvisningsfontän är den olycksaliga Mosesfontänen några kvarter nordväst om *Piazza della Repubblica*. Det är den äldsta *mostra* som fortfarande är i bruk. Fyra antika marmorkolonner har återanvänts för att rama in fontänens tre nischer. Huvudfiguren Moses i den mittersta har härnats för sina groteska och grova proportioner alltsedan han ställdes på plats 1587. Till missnöjet med fontänen bidrar också den ologiska berättelse den presenterar. Trots att fontänens huvudmotiv är *Moses slår vatten ur klippan*, så håller Moses i de stentavlor han först

Skjöldpaddsfontänen på Plaza Mattei (5)

Diocletianus termer

”Vattnet hejdas aldrig till stillastående i rör eller reservoarer. Den eviga staden har sedan antiken genomströmmats av källvatten.”

långt senare skulle lägga händerna på. Konstnären blev melankolisk och tog livet av sig. Vid foten av fontänen ligger fyra charmerande loja egyptiska lejon och sprutar vatten ur munnarna. Dagens lejon är 1800-talskopior och originalen, som hämtades från Egypten under antiken, ligger nu i Vaticanmuseet. Stockholmsflanören kan känna igen lejonerna eftersom kopior också flankerar Norrbro.

Det är mödan värt att göra den branta klättringen från Trastevere uppför Janiculums sluttning till den tredje *mostra* som återuppfördes i påvarnas Rom, den praktfulla *Fontana Paola*. Vattnet levereras genom akvedukten *Aqua Traiana*, som efter återinvigningen 1612 kallas *Acqua Paola*. Fontänen ligger strax ovanför *Bramantes Tempietto*, den byggnad som bäst representerar renässansens strävan efter lugna och harmoniska mått och proportioner i form av cirklar och kvadrater. Kontrasten är stor mot den efterföljande barockens intresse för dramatik och rörelse, som i trefontänen och spanska trappan.

Fontana di Paola är i likhet med tre- och mosesfontänen utformad som en triumfbåge efter antik förebild. Vattnet kastas ut i fem kaskader, ner i stora marmorkrukor som rinner över i en halvcirkelformad bassäng framför bågen. Kolonnerna i *Fontana Paola* kommer från den gamla medeltida S:t Petersbasilikan, där de redan tidigare en gång återanvänts från antika byggnader.

Av de tre akvedukter som tillkommit i modern tid är det bara en som har en sevärd *mostra*, Najadfontänen på *Piazza della Repubblica*. Fyra nymfer – sjönymfen, havsnymfen, källnymfen och flodnymfen – vältrar sig vällustigt i vattenkaskader. När fontänen avtäcktes i början av 1900-talet väckte den stor uppståndelse och ansågs vara en fara för moralen av de mest förskräckta. Najadfontänen är en av Roms mest spektakulära fontäner genom sina många vattenstrålar och suggestiva nattbelysning.

'Hållbarhet' eller 'uthållighet' är begrepp som står i centrum för snart sagt varje stadsbyggnadskonferens. *Acqua Vergine Antica* är Roms äldsta akvedukt som

Fontana di Paola (22)

fortfarande är i drift. Den är den mest förtätade konkretion av begreppet "sustainable infrastructure", som man kan tänka sig. Den har fört vatten från källorna i Salone till Rom i drygt två tusen år. Och enbart med hjälp av gravitationskraften som inte är ändlig. Ett dygn tar det för vattnet att falla från källflödet till trefontänen och sju andra fontäner. Sedan rinner det genom avloppssystemet ut i Tibern. I Medelhavet förångas det med solenergi, materialiseras på nytt i bergen, filtreras genom vulkanisk tuff, tränger upp vid

källan, flyter ner genom akvedukten, och störtar på nytt ut i fontänerna. Men samma vatten är det ändå inte. Om Anita Ekberg badar i trefontänen igen, så är det inte i samma vatten. Möjligen är det återanvänt i någon mån.

Att bo och leva i ruiner var tidigare vanligt i Rom. Den siste bofaste i Colosseum var en eremit. Han bodde i en liten byggnad, som mest liknade ett kapell med påbyggd bostad, och livnärde sig på att ledsaga

Soppterrinen (37)

romantiker på mänskenspromenad i ruinen. Ett sådant nattligt besök var ett måste för en Romresenär under 1700-talet och en bit in på 1800-talet. Ruinstämningar, vittnande om livets förgänglighet och omhuldades då varmt. Ruinen var vid den tiden transformerad till en religiös minnesplats där en krans av kapell runt arenan representerade stationerna på lidandets väg – Via Dolorosa.

Den danske målaren Christoffer Eckersberg har gjort en målning av Colosseums inre vid 1800-talets början. Där ser man eremitens boning och, som jag tror, själva eremiten i kapellets portal. Runt om är ruinen draperad i frodig grönska. Vitträd travertin i kombination med salpeter från en tid på 1500-talet då Colosseum användes som salpetermagasin för en krutfabrik i närheten, skapade en bra grogrund.

Vid mitten av 1800-talet inventerade en engelsk läkare och botanist, Richard Deakin, växtligheten i ruinen. I den *Flora Colisea* som han publicerade finns inte mindre än 420 arter upptagna. Några av dessa växte inte på någon annan plats i Europa. Förmodligen kom de med djurfoder från Afrika och Asien i samband

med den omfattande importen av vilda djur att hetsa mot gladiatorer och kristna på arenan under antiken.

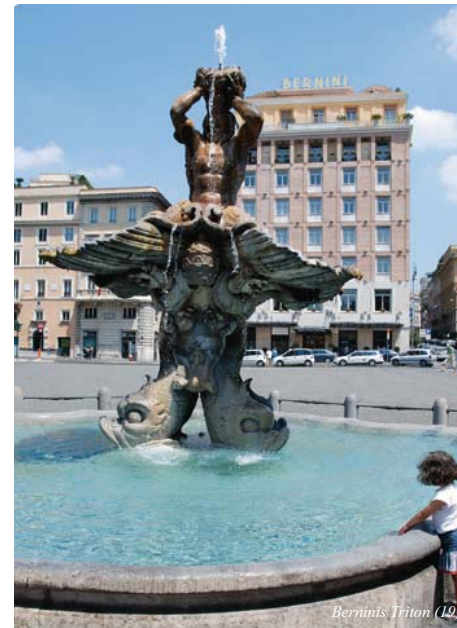
Eremitens hus revs någon gång vid mitten av 1800-talet och i samband med det rensades de växter bort, som utgjort en levande länk direkt till antiken. Kapellen revs och arenagolvet grävdes ut och i stället blottades ett virrvarr av konstruktioner. Colosseum blev en ruin som bara representerar antiken. Kanske hade det varit till lycka om Colosseum byggts om till yllefabrik. Sådana planer fanns sent under 1500-talet. Förändring kan både tillföra och bevara.

Michelangelos ombyggnad av centrala hallen i Diocletianus termer till kyrkan *Santa Maria Degli Angeli* är ett vackert exempel på en ombyggnad som gjort det möjligt för oss att uppleva ett rum med antikens proportioner. *Pantheon* är ett annat exempel på samma sak. Ett antikt tempel som byggdes om till kyrka och därigenom förblivit rumsligt intakt.

Rom är ett kollage av strukturer och fragment av alla åldrar, från några få år gamla till flera tusen. Det förflyttna hanteras kreativt i stadsbyggandet. Det kristna Rom sattes i stor utsträckning ihop av antika

Maskaronfontänen (26)

Berninis Triton (19)

Mosesfontänen (9)

Pantheonfontänen (3)

La Baraccia (7)

delar. I kontrast mot modernismens stadsbyggnadsideal där det inte finns någon förflutenhet. I stället är det en utopisk framtid som utgör motivet.

Uggleupplagan av nordisk familjebok innehåller många kärnfriska definitioner. "Tid, en allmän form av verkligheten, som icke kan med tillhjälp af några andra begrepp definieras". Tid kan bara förstås genom liknelser eller metaforer. I språket använder vi mest något som rör sig eller förändras som metafor för tid. I staden kan dessa språkliga metaforer representeras fysiskt genom rinnande vatten, ruiner eller transformationer.

Tiden rinner iväg. En föreställning som bäst representeras av timglasets. Tiden kan också gå. Stå stilla eller rusa iväg. Numera representeras tiden ofta med digitala siffror, så frågan är om tiden nu inte också lärt sig hoppa. Tiden skuttar vidare. ☀

Rolf Johansson är professor i designteori vid avdelningen för landskapsarkitektur och prefekt på institutionen för stad och land, SLU i Uppsala. Precis som Rom baseras den här artikeln både på nytt och återbrukat material, framförallt från hans artikel "Om liv i ruiner" som publicerades i Arkitekttidningen nr 1: 1985.

Fontana di Trevi (1)

Fontana di Trevi (1)

ACQUA VERGINE

1. "Fontana di Trevi" (Mostra), 1762
2. Fontänerna på Piazza del Popolo, 1572–1814
3. Pantheonfontänen (Jacopo della Porta, Piazza della Rotunda, 1517–1711
4. Fontänen på Piazza Colonna (della Porta), 1575–1577
5. Sköldpaddsfontänen, Piazza Mattei, 1581–1584
6. Il Facchino, Via Lata, 1500-talet
7. La Baraccia, Piazza di Spagna, 1627
8. Il Babuino, Via del Babuino

ACQUA FELICE

9. Mosesfontänen (Mostra), Piazza S. Bernardo, 1587
10. Monte Cavallo, Piazza d. Quirinale, ca 1588
11. Il Quattro Fontane, Via delle Quattro Fontane, ca 1588
12. Fontänerna i Quirinalpalatsets trädgård, ca 1588
13. Fontänerna vid Capitolium, ca 1588
14. Fontänen på Piazza Campitelli, ca 1589
15. Fontänen på Piazza d'Ara Coeli, ca 1589
16. "Navicella", Via della Navicella, 1500-talet

17. Fontänen på Piazza Madonna dei Monti (Jacopo della Porta), 1588–1589
18. Fontänen på Viale della Trinità de' Monti, 1587
19. "Tritonfontänen" (Bernini), Piazza Barberini, 1642–1643
20. Fontänen på Piazza Bocca della Verità, 1717
21. Fontänen på Piazza S. Maria Maggiore, 1615

ACQUA PAOLA

22. "Fontana Paola" – Paul Vis fontän (Mostra), 1612
23. Fontänen vid Ponte Sisto, 1613–1898
24. Fontänerna på Piazza Navona, 1575–1651
25. Fontänerna på Piazza Farnese, 1626
26. "Il Mascarone", Via Giulia, 1626
27. Fontänen på Piazza S. Andrea della Valle, 1614
28. Fontänen vid S. Maria in Trastevere, 1658–1694 & 1873
29. Fontänen vid S. Cecilia in Trastevere, 1929
30. "Fångens fontän", ca 1580
31. Fontana delle Amfore, Piazza dell' Emporio, 1926
32. Fontänen på Piazza dei Quiriti, 1928

FONTÄNERNA VID PETERSKYRKAN OCH I VATIKANEN

33. Fontänen "La Pigna"
34. Fontänerna på Petersplatsen, 1490, 1612
35. Fontänerna i Vatikanträdgården

ACQUA PIA ANTICA MARCIA

36. Najadfontänen (Mostra), Pza della Repubblica, 1870–1911
37. "La Terrina", Piazza della Chiesa Nuova, 1580–1590
38. Fontänerna vid Villa Giulia, 1550–1555
39. "Bifontänen", Via Veneto, 1644
40. Fontänerna i Parco degli Aranci
41. Fontänen vid S. Giovanni in Laterano, 1603–1607
42. Fontänerna i Borgheseträdgården
43. Cordonatalejonen, Flankerar trappan till Piazza d. Campidoglio, 1588–1589

ACQUA PESCHIERA

44. Fontänen på Piazzale degli Eroi (Mostra), 1949

RIONI-FONTÄNERNA

45. Fontanella delli Arti, Via Margutta, 1927

46. Fontanella della Pigna, Pza di S Marco-Pza Venezia, 1927
47. Fontanella dei Monti, Via di San Vito, 1927
48. Fontanella del Timone, Lungotevere Ripa, 1929
49. Fontanella della Botte, Via della Cisterna, 1927
50. Fontanella delle Tiare, Colonnato del Vaticano, 1927
51. Fontanella delle Palle di Cannone, Largo di Porta Castello, 1927
52. Fontanella dei Libri, Via degli Staderari, 1927
53. Rione Parione - fontänen
- RUINER AV ANTIKA FONTÄNER
54. "Fontane di Juturna", Foro Romano
55. "Trofei di Mario", Piazza Vittorio Emanuele

VATTENUR

56. vattenuret i Il Pincio-parken, Viale dell'Orologio, 1867
57. vattenuret på innergården till Palazzo Guglielmi, Via del Gesù

Huvudkällor:

H. V. Morton: *The Waters of Rome*, 1966.
M. Webster: *Roms vatten*, 2005.
Baedekers *Mittel-Italien ind Rom*, 1927.

© Rolf Johansson 2011

Institutionen för stad och land, SLU Uppsala, www.slu.se/sol/la